

G) Ekonomija svakodnevice

1) Imovnost i svakodnevni prostor

Vrste i vrijednosti stambenih objekata i njihova oprema ili svakodnevni životni prostor ljudi najprimjetniji su iskaz razlika u razinama imućnosti u hrvatskim društvima u srednjem vijeku. Tvrdi gradovi i raskošne palače vlasteoskih i plemićkih rodova, s jedne strane, i skromne nastambe od drveta ili od kamena i drveta, pokrivenne slamom ili kamenim pločama, u gradskim i seoskim društvima, s druge strane, obilježavaju sav hrvatski prostor, od ravnica Panonije do istočnojadranske obale. Raspon od životne udobnosti i ekonomske moći do temeljnih egzistencijalnih dosega ugrađen je u svakodnevnicu srednjovjekovnih društava.

Dvorci, palače i ljetnikovci vlastele i plemstva dragocjena su spomenička baština hrvatskoga prostora. Vrela samo iznimno ističu njihove novčane vrijednosti, ako se o nekom od spomenika sačuvao ugovor s majstorom, pa oni najčešće izmiču bilo kakvoj ekonomskoj prosudbi, ali oni ipak, sami za sebe, svjedoče o društvenoj i imovnoj moći vlasteoskoga ili plemićkoga roda, bila to velika palača splitske plemićke obitelji Papalić koju Juraj Dalmatinac podiže u srcu staroga dijela (*civitas vetus*) Splita bilo grad Bribir, uporište bribirskih Šubića, ili pak otmjeni ljetnikovci dubrovačke vlastele.

No ako se u razmatranju spomeničke baštine nužno ograničavamo na njezine graditeljske i likovne značajke, vrela, prije svega oporuke i još više popisi imovine, ipak omogućavaju pogled u njihove kasnosrednjovjekovne interijere i ugođaj svakodnevice, u kojemu su živjeli njihovi vlasnici. Već spominjani zadarski suknar Mihovil Petrov sastavlja u lipnju 1385. svoju oporuku, naređujući njezinim izvršiteljima da sastave popis svih njegovih dobara (*inuentarium de omnibus bonis suis*), što su oni i učinili, pa sačuvani popis Mihovilove imovine ne svjedoči samo o trgovčevoj imućnosti, nego dočarava i prostor njegova svakodnevnog života.¹³⁵

Već je u Mihovilovoj oporuci bilo određeno da se “svi njegovi srebrni predmeti, bilo koje vrste, zlato, biserje i drago kamenje” (*argentariam, cuiuscumque generis, aurum, perlas et iocalia*) pohrane kod jednog od izvršitelja oporuke, suknara Nikole Mihovilova. Popis imovine pak navodi rukopisne kodekse koje je Mihovil imao u svojoj osobnoj knjižnici. On je dakle bio okružen predmetima od srebra i zlata, nakitom, kodeksima. A u kućama plemstva i imućnoga građanstva vrijedni su se predmeti, od nakita i odjeće do isprava i rukopisa, čuvali u drvenim škrinjama s bravama, katkad ukrašenima rezbarijama, pa su one bile obvezatni dio kućnoga namještaja. Popis imovine zadarskoga plemića Ivana de Ciprianis iz godine 1528. pokazuje da je u njegovoj kući bilo dvanaest škrinja.¹³⁶

Smije se pretpostaviti da je i Mihovilova osobna knjižnica, s rukopisom Danteove *Božanstvene komedije*, bila smještena u takvoj drvenoj škrinji. U pripadnika elite na zidovima su soba visjele slike, a katkad su i čitave prostorije bile oslikane. Zadarski se slikar Blaž Luke Banića 1387. godine ugovorom obvezao prije spomenutom suknaru Nikoli Mihovilovu da će zidnim slikama ukrasiti kapelu koju je trgovac podignuo u svojoj kući.¹³⁷

Sjaj imućnosti u pripadnika društvene elite dopunjuju grbovi, znakovi identiteta i moći vlastele i plemstva koji se u kasnom srednjem vijeku šire na sav prostor od Slavonije do istočnog Jadrana. Grbovi se postavljaju na najistaknutija mjesta zgrada, na njihova pročelja, često na lunete portala, ali i na graditeljske elemente – primjerice, na kapitele. Potkraj srednjega vijeka vlasteli i plemstvu se pridružuju i istaknuti građani, pa Ivan de Augubio na lunetu portala svoje palače u Splitu postavlja raskošni obiteljski grb, ugledajući se u grb na luneti velike palače obitelji Papalić.¹³⁸ Imućni, građanski sloj pučana tako se i vizualnim znakovima nastojao približiti, staleški udaljenu, patricijatu.

Na suprotnoj strani pak bijahu skromnije nastambe nižih slojeva stanovništva, često sagrađene, kako je istaknuto, od drveta ili dijelom od kamena i dijelom od drveta (*domus partim de muro et partim de lignamine*), katkad sa zidovima od naslagana kamenja. Takve su kuće prevladavale na rubovima gradskoga prostora i u gradskim varošima, najčešće podignute na tuđem zemljištu. Opisujući u *Salonitanskoj povijesti* rat Splićana s Trogiranima, Toma Arhidakon ističe da su u srpnju 1244. Trogirani provalili preko suhozida ili *Macerija*, kojima je bio ograđen splitski *burgus*, i da su tada u njemu zapaljene “sve drvene i od pletera kuće” te da je izgorjelo više od pet stotina takvih zgrada.¹³⁹ Prema kasnom srednjem vijeku organizacija se gradskoga prostora mijenjala, pa je nekadašnji splitski *burgus*, zaštićen kamenim bedemima od XIV. stoljeća postao sastavnim dijelom grada (*civitas nova*). U njemu su se sve više gradile kamene kuće, ali uza sve to skromno stambeno graditeljstvo nije iščezlo iz gradskoga prostora. U zadarskom predjelu *Babe*, u južnom kutu gradskoga prostora, vrela spominju 62 zemljišne čestice koje su pripadale mletačkoj komori i na kojima su uglavnom bile podignute drvene nastambe obrtnika i težaka. Dapače, notarijat pokazuje da je i u starom dijelu Splita, unutar Dioklecijanove palače, još i u XV. stoljeću bilo mnogo drvenih i drveno-kamenih zgrada, pokraj raskošnih palača plemstva i imućnoga građanstva.¹⁴⁰

Razlike u graditeljskim značajkama kuća bile su u skladu s njihovim cijenama i ekonomskim mogućnostima njihovih vlasnika. U posljednjoj četvrtini XIV. stoljeća, u vremenu anžuvinskoga poleta, cijene se kamenih kuća u Zadru gibaju između 500 i 1.000 dukata, odnosno između 2.000 i 4.000 mletačkih libara – prosječna im je cijena 3.500 libara, a pripadaju patricijatu i imućnom građanstvu. Cijene drvenih kuća imaju raspon od 10 do 130 libara, s prosjekom od 50 libara, dok je prosječna cijena drveno-kamenih kuća oko 100 libara.¹⁴¹ U

drvenim i kameno-drvenim kućama pretežno su boravili niži slojevi stanovništva, posluga, težaci, siromašniji dio obrtnika. Jednake omjere vrijednosti pruža i splitski notarijat. U već spomenutom splitskom notarskom sveščiću iz 1443.-1449. godine cijene su drvenih kuća koje kupuju i prodaju splitski obrtnici između 33 i 75 libara, drveno-kamenih od 100 do 275 libara.¹⁴²

2) Imovnost i mirazi

Uz prostor stanovanja i njegovu opremu i mirazi (*dos*) iskazivali su staleške i ekonomske suprotnosti u srednjovjekovnim društvima. Miraz je bio nuždan sastavni dio braka, a sastojao se od novca, nakita, opreme, katkad i od zemljišta ili kuća, što ih je djevojka prilikom udaje unosila u imovinu buduće obitelji.¹⁴³ Mirazi su se utvrđivali notarskim ugovorom, u kojemu su bile točno navedene novčane vrijednosti svih dijelova djevojačkoga miraza i način njegove realizacije. Visina je miraza ovisila o različitim okolnostima, prije svega o staleškoj pripadnosti davatelja miraza, ali su na nju utjecale i imovne mogućnosti davatelja i njegove obitelji. Zbog toga ugovori o mirazima uglavnom slijede novčane proporcije, primjerene staleškoj pripadnosti ugovornih strana, ali se katkad ustaljeni okviri miraza probijaju i u ugovorima pojavljuju znatno viši iznosi od uobičajenih.

Miraze u istočnojadranskim gradskim društvima sustavno pratimo od druge polovice XIII. stoljeća i najstarijih sačuvanih notarskih svezaka. Potkraj XIII. i početkom XIV. stoljeća prosječna je visina miraza zadarskoga patricijata 1.000 mletačkih libara ili nešto više od 300 dukata, koliko u oporuci iz 1302. u ime miraza svojoj kćerki ostavlja zadarski plemić Bogde de Lovrehna. Mirazi zadarskih pučana znatno su niži. Zadarski krznar Dragovan 1289. godine prima miraz od samo 50 libara, u opremi i gotovu novcu.¹⁴⁴

Slični su omjeri između miraza patricijata i pučana u sredini XIV. stoljeća zabilježeni i u Splitu. Splitski plemić Miha Madija Petrova daje 1343. godine Kamurciju Petrovu miraz od 1.000 libara, i to kuću u vrijednosti od 600 libara, srebrninu i druge predmete u vrijednosti od 200 libara, dok se ostatak od 200 libara obvezao isplatiti u roku od 6 godina; Ivan Vučina prima miraz od 900 libara: 700 libara u zlatnini, odjeći i gotovu novcu te dva zemljišta, vrijedna 200 libara. Miraz je pak splitskog zlatara Milgosta 1342. godine 48 libara – srebrnina i sitniji predmeti vrijede 32 libre, dok u gotovu prima svega 16 libara.¹⁴⁵

Od sredine XIV. do druge polovice XV. stoljeća iznosi su miraza u dalmatinskim gradovima, navlastito unutar plemstva, postupno rasli. Mirazi zadarskih plemića u tom su razdoblju u prosjeku iznosili 600 dukata, dvostruko više nego potkraj XIII. stoljeća, ali je bilo i miraza od 700, 800, pa i 1.000 dukata.¹⁴⁶ U sredini XV. stoljeća takve miraze dobivaju i splitski plemići: Komul

de Petracha prima 1447. godine miraz od 600 dukata – 400 dukata u različitim predmetima i 200 dukata u vrijednosti dvaju komada obradiva zemljišta; miraz pak Nikole Mazolića iznosi 1.060 dukata.¹⁴⁷

Potkraj XIV. i u XV. stoljeću u Zadru su se mirazima patricijata približavali mirazi imućnih građana. U prosjeku su iznosili 500 dukata, ali su zabilježeni i veoma visoki mirazi – od 1.200 dukata. Tako visok miraz dobila je, primjerice, 1388. godine Lucija, kćerka Petra iz Firenze, zvanog *monetarius*, istaknutoga trgovca i novčara u anžuvinskom Zadru, po svoj prilici zato što je udajom ušla u plemićku obitelj Nassi.¹⁴⁸ I zadarski sukunar Mihovil Petrov oporukom iz godine 1385. ostavlja svojoj kćerki Katici u ime miraza visok iznos od 1.000 dukata, pa je Mihovil i tako iskazivao svoju imućnost i ugled u zadarskom društvu. Mirazi imućnih splitskih građana bili su nešto niži: Ivanu de Augubio pripao je miraz od 400 dukata.¹⁴⁹

U nižih su slojeva zadarskih i splitskih pučana iznosi miraza bili znatno manji, premda se i u tom sloju stanovništva katkad spominju mirazi s višim iznosima. Prosječni je miraz zadarskih obrtnika u XV. stoljeću oko 200 libara, najčešće 100 ili 150 libara. Raspon je miraza splitskih obrtnika u notarskom sveščiću 1443.-1449. godine od 60 libara, koliko dobiva jedan bačvar, do 400 libara za slikara (*pictor*) i 500 libara za krznara, dok se najčešće spominju obrtnički mirazi od 100, 150 i 200 libara. Iznimno, majstor koji je izrađivao štitove (*magister a scutis*) dobiva visok miraz od 1.100 libara.¹⁵⁰

Najviši iznosi miraza distriktualnog stanovništva, u selima zadarskoga i splitskoga područja, nisu u XV. stoljeću prelazili 100 libara. Dapače, često su bili i niži od 100 libara. Mratin Dubravčić iz sela Križ u splitskom distriktu daje 1461. godine miraz od 67 libara i 6 solda, i to u različitim predmetima (*in rebus mobilibus*), a ne u gotovu novcu. Radan Gojsalić iz splitskoga sela Kosice prima miraz od 70 libara, dok Petar Dudić iz sela Smoljevac prima miraz od svega 60 libara.¹⁵¹

U iznosima miraza ocrtavaju se imovni odnosi i društveni položaj njihovih korisnika. Dapače, mirazi katkad veoma nadmašuju iznose uobičajene u staležu davatelja, jer oni i visokim mirazima žele istaknuti svoju imućnost. No realizacija miraza, utvrđenih u ugovorima o mirazu, nije uvijek bila lagana, čak ni za pripadnike patricijata i imućnoga građanstva. Splitski se plemić Nikola Jakovlić obvezuje 1503. godine Jeronimu de Petracha na miraz od 500 dukata za svoju kćerku Tomazinu, ali mu čitav predvideni miraz ne daje u trenutku sklapanja braka: Jeronim odmah dobiva 300 dukata (100 dukata u gotovu novcu, 100 dukata u zemljištima, 100 dukata u tkaninama), dok će ostatak od 200 dukata Nikola davati u roku od 10 godina.¹⁵² Splićanin Ivan de Augubio pak do kraja života nije dobio obećani miraz od 400 dukata: njegova udovica Marica u oporuci iz 1491. godine ističe da joj njezina obitelj Berini i dalje duguje 120 dukata u ime ostatka miraza.¹⁵³

3) Imovnost i dobročinstvo

I u oporuci (*testamentum*) se zrcale imovne razlike koje su obilježavale staleško ustrojstvo srednjovjekovnih društava. Oporuka je vrelo u kojemu se, kao u nijednom drugom, prožimaju društvena zbilja i duhovnost ljudi, životna svakodnevnica i transcendentalnost. Svim je oporukama zajednička kršćanska misao o neminovnosti smrti i vječnom životu, iz koje proizlaze legati crkvenim ustanovama, bratovštinama, siromasima i gubavcima, ali one u isti mah iskazuju i individualnost oporučitelja, razinu njegove imučnosti i staleški položaj u društvenoj zajednici. Zbog toga se oporuke razlikuju brojem i sadržajem legata. Skupine ekonomski jakih pripadnika društvenih zajednica, plemići i imućni građani, u oporuci iskazuju vjerski osjećaj i želju za dobrotvornim djelovanjem, ali i društveni ugled.¹⁵⁴

Zadarski plemić Mihovil Soppe sastavlja oporuku 1413. godine i u nju unosi opširan popis legata različitim institucijama u Zadru, od gubavaca i bratovština do crkava i samostana, “za svoju dušu” (*pro anima sua*), u ukupnom iznosu od 3.650 libara. Najniži su legati zadarskim bratovštinama: Svetoga Silvestra 50 libara i Svetoga Jakova 100 libara. Zadarskim je samostanima Mihovil namijenio sedam legata, pet puta po 200 libara, dok je legat zadarskim franjevcima najviši – 600 libara. Četiri su legata namijenjena graditeljskim radovima i obnovi (*fabrica, reparatio*) crkvenih građevina, u rasponu od 200 libara (Crkva sv. Stošije) do 500 libara (Samostan sv. Krševana). Iskazujući dobrotvornost, Mihovil ostavlja “siromasima gubavcima koji borave izvan Zadra” (*pauperibus leprosis extra Jadram*) 200 libara, a u posebnu legatu određuje da izvršitelji oporuke dadu miraz za dvanaest siromašnih djevojaka, svakoj po 100 libara. I rapski plemić Stjepan Gauzinja u oporuci iz 1476. godine dio imovine namjenjuje udaji siromašnih djevojaka: svaka siromašna plemkinja dobiva miraz od 200 libara, svaka pučanka miraz od 100 libara.¹⁵⁵

Siromasi (*pauperes*) često se spominju u oporukama. Zadranin Bogde de Lovrehna u oporuci iz 1302. godine namjenjuje legat od 100 libara “siromasima, zadarskim ženama i muževima koji zbog stida ne žele prosjačiti” (*pauperibus, mulieribus et viris Iadratinis, qui pre verecundia mendicare nolunt*). Uz to određuje da se legatom od 75 libara nahrane zadarski siromasi. Neki oporučitelji siromasima namjenjuju odjeću: zadarska plemkinja Fumija de Matafaris određuje da se sedamdesetorici siromašnih muškaraca i žena dade po jedna tunika. Splićanin Andrija Prvošev pak u oporuci iz 1370. godine namjenjuje legat pustinjacima i gubavcima: pustinjaci (*heremite*) koji stanuju na Marjanu (*ad sanctum Kyryeleyson*) dobivaju 12 libara, splitski gubavci (*leprosi*) 150 libara, a pustinjak Vladoje “koji živi s gubavcima” 6 libara.¹⁵⁶

Bogatim legatima patricijata mogli su se pridružiti samo imućni građani – primjerice, zadarski suknar Mihovil Petrov ili Splićanin Ivan de Augubio.

Suknar Mihovil Petrov u već spomenutoj oporuci iz 1385. godine ostavlja 200 dukata za udaju siromašnih djevojaka i za odijevanje siromaha, a zadarskom Samostanu sv. Krševana ostavlja 400 libara za graditeljske radove na Samostanu i Crkvi. Ivan de Augubio u oporuci iz 1477. godine namjenjuje "Božjim siromasima" (*ali poueri de Dio*) žita u vrijednosti od 100 dukata, a istodobno određuje da se dvjema siromašnim djevojkama u ime miraza dade 50 dukata, svakoj po 25 dukata.¹⁵⁷

Nasuprot imućnim pripadnicima društava legati su u oporukama nižih slojeva nužno bili znatno skromniji, ovisni o opsegu njihove imovine, ali se i u njima iskazuje težnja prema dobrotvornosti, kao i u oporukama imućnih skupina.

Zadarski krojač Stanko de Sloradis, podrijetlom iz istoimene zadarske patricijske obitelji, u oporuci iz 1379. godine ističe da njegova imovina ne dopire ni do vrijednosti od 100 libara, pa u njoj nisu navedeni nikakvi legati. Splitski postolar Vučina Marković u oporuku iz 1372. godine uključuje legat samostanima, ali im ne ostavlja novčana sredstva, nego žito: splitskim franjevcima jedan *star* žita, isto toliko splitskim dominikancima i redovnicama Samostana sv. Marije. Splitski težak Radota Tosonić određuje u oporuci iz 1372. da se proda njegova loza u Dilatu, a novac namjenjuje radovima na Franjevačkom samostanu u Splitu. Oporuka pak Dragoslave, žene solara Radonje iz Splita, iz 1412. godine pokazuje da je njezina imovina opsežnija, pa su i njezini legati brojniji – samostanima (franjevački, dominikanski i sv. Marije) i hospiciju Crkve sv. Duha u Splitu te Crkvi sv. Marije u Dolu na Braču ostavlja po pet libara radi njihove obnove; pet libara ostavlja i splitskim siromasima (*pauperibus Christi*).¹⁵⁸